

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

КЊ. LXXVII, СВ. 1

ISSN 0350-185X
UDC 808

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
AND
SASA SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE

SOUTH SLAVIC PHILOLOGIST

Vol. LXXVII, No. 1

Editorial Board

*Dr Rajna Dragičević, Dr Victor Friedman, Dr Najda Ivanova,
Dr Vladan Jovanović, Dr Aleksandar Loma, Dr Alina Maslova,
Dr Sofija Miloradović, Dr Miroslav Nikolić, Dr Slobodan Pavlović,
Dr Predrag Piper, Dr Slobodan Remetić, Dr Jelica Stojanović,
Dr Sreto Tanasić, Dr Zuzanna Topolińska, Dr Anatoly Turilov,
Dr Jasna Vlajić-Popović*

Editor-in-Chief

Rajna Dragičević

BELGRADE
2021

ISSN 0350–185X

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

КЊ. LXXVII, СВ. 1

Уређивачки одбор

*др Јасна Влајић-Појковић, др Рајна Драгићевић, др Најда Иванова,
др Владан Јовановић, др Александар Лома, др Алина Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Слободан Павловић,
др Предраг Пијер, др Слободан Реметић, др Јелица Сијојановић,
др Срејто Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов,
др Викџор Фридман*

Главни уредник
Рајна Драгићевић

БЕОГРАД
2021

Први број *Јужнословенског филолога* изашао је 1913. године, у Београду. Часопис су покренули Љубомир Стојановић и Александар Белић, чланови Српске краљевске академије. Први уредник *Јужнословенског филолога* био је Александар Белић. Од броја XVIII часопис издају Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

808

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ = South slavic philologist / главни уредник Рајна Драгићевић. - [Штампано изд.]. - Књ. 1, св. 1/2 (1913); књ. 2, св. 1/2 (1921)-књ. 11 (1931); књ. 12 (1933)-књ. 17 (1938/1939); књ. 18, св. 1/4 (1949/1950)- . - Београд : Српска академија наука и уметности : Институт за српски језик САНУ, 1913; 1921-1931; 1933-1939; 1950- (Београд : Планета принт). - 24 cm

Полугодишње. - Текст ћир. и лат. - Друго издање на другом медијуму:
Јужнословенски филолог (Online) = ISSN 2406-0763
ISSN 0350-185X = Јужнословенски филолог
COBISS.SR-ID 615183

Секретар Уређивачког одбора
др Владан Јовановић

Рецензенти

др Миливоје Алановић, др Јасна Влајић-Поповић, др Јасмина Грковић-Мејџор,
др Рајна Драгићевић, др Владан Јовановић, др Милош Ковачевић,
др Александар Милановић, др Мотоки Номаћи, др Слободан Павловић,
др Предраг Пипер, др Људмила Поповић, др Слободан Реметић, др Стана Ристић,
др Драгана Вељковић Станковић, др Јелица Стојановић, др Марија Стефановић,
др Срето Танасић, др Божо Ћорић, др Данко Шипка, др Гордана Штрбац

Ово издање финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2020-14/200174 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

Прихваћено на седници Одељења језика и књижевности САНУ 24. марта 2021.

Издају

Српска академија наука и уметности, Кнез Михаилова 35, Београд
Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, Београд

Лектура и коректура
Дивна Продановић

Припрема за штампу
Давор Палчић (*palcic@eunet.rs*)

Штампа
Планета принт
Виноградски венац 9, Београд

Решењем Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије, број 413-00-724/2002-01 од 17. 7. 2002. године, ова публикација је ослобођена пореза на промет.

САДРЖАЈ

Студије и расправе

Александр Б. Лома: Порекло речи <i>мазија</i> 'челик'	9
Александр Б. Лома: Происхождение слова <i>мазија</i> 'сталь'	26
Aleksandar B. Loma: The Origin of the Word <i>Mazija</i> [Steel]	27
Најда И. Иванова: Погледи Јована Стерије Поповића на језик псевдонауке у комаду <i>Судбина једног разума</i>	29
Найда И. Иванова: Взгляды Йована Стерии Поповича на язык псевдонауки в пьесе <i>Судбина једног разума</i>	49
Najda I. Ivanova: On Jovan Sterija Popović's Conception of the Language of Pseudoscience Propounded in the Play <i>Судбина једног разума</i> [The Destiny of One's Reason]	49
Радмило Н. Маројевић: Лексичка хомонимија као лингвотекстолошки проблем (на грађи Његошевог <i>Шћейана Малог</i>)	51
Радмило Н. Мароевич: Лексическая омонимия как лингвотекстологическая задача (на материале поэмы «Щепан Малый» Петра Негоша)	73
Radmilo N. Marojević: Lexical Homonymy as a Problem of Linguistic Textology (Based on Njegoš's Epic <i>Stephen the Little</i>)	73
Ана Кречмер: Нека размишљања о словенском глаголу (типолошки приступ)	75
Анна Кречмер: Некоторые размышления о славянском глаголе (типологический подход)	95
Anna Kretschmer: Some Thoughts on the Slavic Verbal System (a Typological Approach)	96
Motoki Y. Nomachi: The Kashubian Indefinite Marker <i>Jeden</i> 'One' and Its Grammaticalisation	97
Мотоки Номати: Неодређени маркер <i>jeden</i> 'један' у кашупском језику и његова граматикализација	109
Мотоки Номати: Неопределенный маркер <i>jeden</i> (один) в кашубском языке и его граматикализация	110
Јулија Л. Шапич: О пространственных фрагментизаторах в функции временной локализации	111
Јулија Л. Шапић: О просторним фрагментизаторима у функцији локализације времена	124
Juliya L. Šarić: On Spatial Fragmentisers as Temporal Localisation Markers	125
Јована Б. Јовановић: Пејоративи у номинацији човека у српском језику	127
Јована Б. Јованович: Пейоративные названия лиц в сербском языке	160
Jovana B. Jovanović: Pejorative Terms for People in the Serbian Language	161

- Ана В. Миленковић: Концептуализација примарних емоција у српском језику (на примеру глагола са значењем *радосићи*, *туже*, *сипраха* и *љуићње*) 163
- Ана В. Миленкович: Концептуализација первичних емоциј у србском језику (на примере глаголов со значением *радости*, *печали*, *страха* и *гнева*) 184
- Ana V. Milenković: The Conceptualisation of Primary Emotions in the Serbian Language (the Case of Verbs Expressing *Joy*, *Sadness*, *Fear* and *Anger*) 185

Некролози

- Академик Милорад Радовановић (1947–2020)
(Предраг Пипер) 187
- Владимир Павловић Гутков (1934–2020)
(Срето З. Танасић) 193

Хроника

- Међународна научна конференција *Лексикографија и лексикологија у свейлу актуелних проблема*. Институт за српски језик Српске академије наука и уметности. Београд, 28–30. октобар 2020. г.
(Јована Б. Јовановић) 199

Прикази и критика

- Радивоје Младеновић. Говор северношарпланинске жупе Сирињ. *Српски дијалектолошки зборник LXVI/1* (2019): стр. 1–1047 (Марина С. Јуришић) 219
- Бојана Вельовић. Синтакса глаголских облика у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице. *Српски дијалектолошки зборник LXVI/1* (2018): стр. 1–476 (Радивоје М. Младеновић) 227
- Недељко Богдановић. Пастирски речник југоисточне Србије. *Српски дијалектолошки зборник LXVI/2* (2019): стр. 638–739 (Татјана Г. Трајковић) 233
- Славянская дэрыватаграфія*. А. А. Лукашанец (нав. рэд.). Мінск: Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа, Беларускі камітэт славістаў, Камісія па славянскім словаўтварэнні пры Міжнародным камітэце славістаў, 2020, 362 с. (Билана Ж. Марић) 237
- Милош Ковачевић. *Кроз синтаксу српскога језика*. Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 2020, 387 стр. (Марина М. Николић) 244

Стана Ристић, Ивана Лазић Коњик. <i>Когнитивни ѝравац у српској еѝнолингвистици – ѝочеци развоја и акѝуелни ѝроблеми</i> . Београд: Институт за српски језик САНУ, 2020, 403 стр. (Гордана Р. Штрбац)	249
Слободан Новокмет. <i>Називи живоѝиња у српском језику: семантичка и лингвокулѝуролошка анализа</i> . Београд: Институт за српски језик САНУ, 2020, 340 стр. (Драгана М. Ратковић)	262
Санја Krimer-Gaborović. <i>Prepoznavanje i imenovanje boja u engleskom i srpskom jeziku</i> . Novi Sad: Filozofski fakultet, 2019, 351 str. (Ивана Лазић Коњик)	271
<i>Кругови Ирене Грицкаѝ (семантичко-грамаѝичка исѝраживања савременог српског језика)</i> . Рајна Драгићевић (ур.). Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2020, 587 стр. (Весна С. Николић)	282

Библиографија

Библиографија за 2019. годину расправа и дела из индоевропске филологије и опште лингвистике која су изашла у Србији, Црној Гори и Републици Српској (Ана В. Голубовић)	295
---	-----

Регистри

Регистар кључних речи LXXVII књиге <i>Јужнословенског филолога</i> , св. 1	409
Регистар имена LXXVII књиге <i>Јужнословенског филолога</i> , св. 1	411
Напомена	449

ISSN 0350-185X, – Књ. 77, св. 1 (2021), стр. 29–50

UDK:001.8:81'42]: 811.163.41

811.163.41(091)

COBISS.SR-ID: 43824649

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2101029I>

Примљено: 12. јуна 2020.

Прихваћено: 27. јануара 2021.

Оригинални научни рад

Најда И. Иванова*

Софијски универзитет „Свети Климент Охридски“

Факултет словенских филологија

ПОГЛЕДИ ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА НА ЈЕЗИК ПСЕУДОНАУКЕ У КОМАДУ *СУДБИНА ЈЕДНОГ РАЗУМА*

У овом раду се комад *Судбина једног разума* Јована Стерије Поповића разматра као својеврстан наставак и кулминација дебата око уџбеника М. Спасића *Земљеописаније целог свјеџа* (1845) узимајући у обзир тенденције у формирању научног стила српског књижевног језика. Учињен је покушај да се утврде имплицитно изражени Стеријини погледи на суштину псеудо-науке. Анализирани су недостаци примене доминантног општетеоријског научног модела у разматраној епоси у једној посебној природној науци као што је географија. Указује се на Стеријина схватања о кључној улози језика у наведеним процесима.

Кључне речи: Јован Стерија Поповић, *Судбина једног разума*, Милован Спасић, *Земљеописаније целог свјеџа* (1845), псеудонаука, научни стил српског књижевног језика прве половине 19. века

Током прве половине 19. века спорови око развоја српског књижевног језика и модерне науке, који се одвијају у контексту супротстављања и интеракције вуковског народног (Вуковог) и доситејевског народног (Стеријиног) књижевнојезичког модела (Радовановић 2007: 452–454), привлаче посебну друштвену пажњу. Конкретне историјске димензије социокултурне и језичке ситуације поменутог периода утичу на ток и резултате познатих полемика Вука Караџића са Милованом Видаковићем и Јованом Хаџићем, али целовита слика у том погледу била би непотпуна ако се не узме у обзир и полемичка активност једне од најистакнутијих личности славеносрпске епохе – Јована Стерије Поповића. Као што је познато, низ вредних Стеријиних филолошких идеја није се остварило,

---

* naida_iv@yahoo.com

што опет у одређеној мери утиче на начин њиховог осмишљавања и у научном дискурсу током дужег периода.

У последње време приступа се поновном вредновању не само књижевног већ и филолошког Стеријиног наслеђа.¹ Битан предуслов за целовиту анализу овог потоњег била би идентификација пуног корпуса списа у којима су изражени ауторови филолошки погледи, а која је отежана јединственом жанровском и тематском разноврсношћу Стеријиног стваралаштва. У том контексту П. Пипер образлаже сврсисходност да се приликом истраживања ауторових схватања узме у обзир и специфика њиховог формулисања. Према том критеријуму Стеријине филолошке идеје могу бити подељене на експлицитне и имплицитне – прве су изражене у ауторовим (условно речено) неуметничким текстовима (чланци, уџбеници, делови предговора и сл.), док се друге испољавају у његовим уметничким делима (Пипер 2007: 433). Истовремено, у вези са ревалоризацијом Стеријиних погледа о језику, П. Пипер указује и на високи степен њихове општетеоријске заснованости, која условљава њихову актуелност и на почетку 21. века – у том смислу истичу се Стеријина запажања о последицама прекида, односно континуитета књижевнојезичког развоја; теза о позитивним резултатима свесног, институционално регулисаног рада на формирању научне терминологије; анализа проблема двоазбучности; критика помодног претеривања у употреби туђица, али и језичког конзерватизма; идентификовање и негативна оцена филолошког популизма и сл. (Пипер 2007: 440, 442, 443, 447, 448).

Као још један неоспоран доказ Стеријиног профила интелектуалца који је био испред свог времена могла би послужити позната полемика, вођена у штампи од 1845. до 1847. године, а поводом објављивања уџбеника *Земљеописаније целог свјетѿа* (1845) српског друштвеног делатника Милована Спасића (Гарић Петровић 2018). Јован Стерија Поповић се придружује дебатама 1847. године. Спор између њега и М. Спасића представља само једну од манифестација дубоког међуособног идејног сукоба који је настао у вези са конституисањем Министарства просвете и организацијом образовног система у Србији.

Истим поводом Стерија ствара и једну „шаливу игру“ у два чина *Судбина једног разума*, коју је први пут, тек 1909. године, постхумно објавио Ј. Скерлић.² Будући да је заснована на цитатима из уџбеника као и на цитатима из полемичких текстова објављених у штампи, комедија представља својеврстан наставак дискусије са М. Спасићем.

¹ Види дисертацију Н. Павловић посвећену наведеној теми у којој се налази и исцрпан преглед литературе (Павловић 2015).

² У овом раду користи се издање текста у Стерија Поповић 2006.

Сâмо стварање уметничког текста на принципу цитатности усвољава његову оригиналност. Јунаци комедије су Доктор, тачније његов уџбеник *Земљеописаније целог свјеџа*, његове слуге и ђаци Исајло и Манојло, који се надају да ће образовањем код Доктора стећи виши социјални и материјални статус, као и двојица Докторових опонената, експлицитних носилаца сатиричко-иронијске оцене Докторове личности и његовог дела – Путник (који је обишао бројна места описана у уџбенику) и Шаљивац (в. детаљније Анђелковић 2003: 133, 227–234).³

У овом раду неће бити анализирани концептуалне и уметничке специфичности комедије у целини него ће *Судбина једног разума* бити сагледана као својеврстан наставак и кулминација дебата око уџбеника М. Спасића из угла повезаности тенденција у развоју науке и књижевног језика у размотреном периоду. Биће учињен покушај да се установе имплицитно изражени Стеријини погледи (према терминологији П. Пипера) о суштини научног знања схваћеног као супротност у односу на псеудонауку (која је пак представљена Докторовим уџбеником). Поред тога биће размотрен неадекватан начин примене актуелног општетеоријског модела дате епохе у једној посебној природној науци као што је географија. И, не на послетку, биће скренута пажња и на Стеријина схватања о кључној улози језика у наведеним процесима.

1. Методолошки оквири истраживања

Оспоравање слабих страна постулата, категоријалног апарата, таксономијских принципа, дефиниција, терминологије и самих теза у *Земљеописанију* остварено је усклађивањем елемената полемичког, хумористичког и дијалогског дискурса, што намеће неопходност примене интердисциплинарног приступа у овом раду.

1.1. Будући да се полемика одвија у форми уметничког текста, недостаци псеудонаучног приступа не обарају се експлицитном конфронтацијом у оквиру строго научне интерпретације (нити у складу са нормом научног стила епохе), већ увођењем две друге тачке гледишта:

а) из перспективе тзв. здравог разума (*common sense*) чији су носиоци двојица Докторових ђака – слуге, а коју допуњују Путникови коментари и оцене.

б) фокусирањем на специфику псеудонаучног дискурса *per se* и његовом карактеризацијом као врсте когнитивног искривљавања. Главни носилац тог типа интерпретације јесте лик Шаљивца.

Управо због оригиналног Стеријиног решења да кључно значење у оцени уџбеника који претендује на научност додели здраворазумском

³ Приликом цитирања реплика Доктора, Исајла, Манојла, Путника и Шаљивца овде ће бити уведене следеће скраћенице: Д, И, М, П, Ш.

искуству, за теоријску анализу разматраног текста била би релевантна теорија Ц. Дјуија о суштини и међусобном односу између здравог разума и науке.⁴

Критичка интерпретација уџбеничке садржине на основу здраворазумских критеријума (неки од њих се подударају, док се други не поклапају с критеријумима научне анализе) реализује се у свакодневним односима између Доктора и његових ученика (на пример, у Докторовим упутствима Исајлу о куповини намирница од којих ће припремити ручак), те у оквиру дидактичког дискурса (час географије који Доктор држи пред Манојлом). Верификација фактографске веродостојности изнесених чињеница остварује се и поређењем начина приказивања географских информација у уџбенику и коментара Путника који не само да поседује географска знања већ је лично посетио описане објекте. Тим ликом приказано је у којој мери се реализује повратна веза између Докторових псеудонаучних теза и самих чињеница.

1.2. Припадност *Судбине једног разума* комедиографском жанру претпоставља да се у апстраховању имплицитних општетеоријских научних и лингвистичких представа Јована Стерије Поповића има у виду и начин структурисања хумористичког дискурса у тексту. У вези с тим вредна пажње је једна од општих теорија хумора која принципијелно повезује његову суштину са постојањем односа неподударности насталог услед спајања наизглед неспојивих елемената и разрешавањем дате неподударности на неочекиван (па према томе и хумористичан) начин.⁵ Сходно циљу овог рада узимамо као релевантан и лингвокогнитивни приступ, тачније – теорију Ж. Фокоњеа и М. Тарнера о тзв. појмовном стапању (амалгаму) (*theory of blending, conceptual blending*), која се широко примењује не само у математици, компјутерском интерфејсу, ре-

⁴ Дјуи, с једне стране, утврђује постојање сличности између свакодневног здраворазумског и научног мишљења. Оне се огледају у појави сумње засноване на одређеној проблематичној ситуацији, у сагледавању услова који представљају елементе сржи проблема (индукција), као и у претпоставци о могућем решењу проблема; образложењу или дедукцији и примени решења (HARRIS 2014: 303).

С друге стране, Дјуи истиче и разлике између ових двају типова мишљења. Здрав разум фокусиран је на постизање специфичних циљева у одређеном времену и на одређеном месту. У науци су пак од првостепеног значаја средства којима се процес постизања тих циљева контролише (HARRIS 2014: 314–318).

Истовремено, према Дјуију постоји специфична повезаност научног и здраворазумског мишљења – наука се заснива на искуству здравог разума и опет се враћа према њему како би оповргла или потврдила своје хипотезе (HARRIS 2014; PROVANOVIC 2015: 10–42; DEWEY 1938).

⁵ На ту тему види врло аналитичан и информативан приказ теорије хумора у монографији Д. Продановић-Станкић (PROĐANOVIC-STANKIĆ 2016: 39–136).

клами, религији већ и у истраживању језичких и коцептуалних аспеката хумора.⁶

Теорија појмовног стапања пружа могућност да одређене специфичности елемената хумористичког дискурса везане за неочекивано формирање новог значења буду поимане као резултат структурисања амалгама (в. GRADY и др. 1999). При томе се дотични процес разматра у његовој условљености низом фактора у које спадају: 1) системска знања о језичким елементима и њиховој спојивости; 2) ванјезичка знања структурисана у виду оквира (скрипта/сценарија) која се активирају приликом тумачења датог појма и 3) непосредни контекст у процесу разумевања (в. PRODANOVIĆ-STANKIĆ 2016: 48, 49, 108, 109, 112–117).

У *Судбини једног разума* се више пута репродукује једна типска ситуација у којој Доктор цитира дату тезу из свог уџбеника (базирану на одговарајућој коцептуалној структури из области псеудонауке), док је његови саговорници коментаришу (активирајући оквире, релевантне у датом контексту, који су најчешће саставни део њихових дугорочних здраворазумских знања о језику и свету). На основу интеракције између две менталне репрезентације формира се хибридни (стопљени) оквир у амалгамском менталном простору који, будући неочекиван пошто не одговара разумевању стварности од стране адресата, изазива хумористички ефекат. У одговору Доктор или нуди додатна појашњења своје тврдње (тј. подсвесно оповргава своју сопствену провобитну тезу) или негира критичне коментаре ћутањем.

1.3. Жанровска припадност разматраног текста намеће неопходност да се у анализи узму у обзир и његове лингвопрагматичке особине, условљене његовим дијалошким обликовањем и искоришћене не само као средство активирања елемената полемичког дискурса као таквог већ и ради продуковања специфичних форми хумора. У том погледу било би сврсисходно имати у виду и начин структурисања говорних чинова, као и реализацију Грајсових максима везаних за принцип кооперативности, уколико у низу примера њихово нарушавање утиче на логичку образложеност Докторових тврдњи, које, због неразумљивости од стране саговорника, постају предмет исмевања.

По питању даље анализе *Судбине једног разума* требало би такође узети у обзир да у тексту долази до изузетно сложене интеракције између полемичког и хумористичког дискурса. Компоненте та два типа дискурса организоване су у складу са истим начелом супротности, која се

⁶ Теорију појмовног стапања карактерише модел четири ментална простора од којих су два улазна везана за изворни и циљни домен, један генерички простор који представља заједничку коцептуалну структуру два улазна простора, те простор амалгама (бленда) у којем се у тренутку изговарања конструишу нове међуструктуре (emergent structure) (GRADY и др. 1999; FAUCONNIER 2006; FAUCONNIER, Turner 2008).

пак разрешава на различите начине. Полемичко говорење којим је приказан сукоб између здравог разума (уколико у њему најчешће долазе до изражаја и принципи јединственог научног метода) и псеудонауке претпоставља постојање двеју или више теза, од којих свака, услед примене одређених правила анализе и критеријума, добија супротну оцену – као истинита или лажна. У хумористичком дискурсу се такође узастопно супротстављају два или више активирани оквира (сценарија, когнитивна модела), али услед семантичког стапања (формирања амалгама) њихови елементи структуришу нову (хибридну) садржину у којој се уједињују неспојиви појмови. Узимамо да интеракција између два споменута дискурсна модела омогућава да поједине семантичке компоненте текста буду истовремено интерпретиране као истините/неистините и као реалне/иреалне, што би било једна од претпоставки за успостављање специфичних саодноса између имплицитног и експлицитног изражавања филолошких и научних погледа Јована Стерије Поповића у разматраном тексту.

2. СУШТИНА ПСЕУДОНАУЧНОГ МИШЉЕЊА

Хумористичким приказом некорисности псеудонауке се у *Судбини једног разума* имплицитно утврђује представа да се ова последња не заснива нити на здраворазумском мишљењу, нити узима у обзир емпиријско искуство ради провере доказивости формулисаних (хипо)теза.

На основу горенаведене прве тачке гледишта (а) која је повезана са првобитним животним искуством, у осмишљавању и приказивању уџбеничке садржине реализују се специфични интерпретативни приступи. Њихова идентификација у уметничком тексту омогућава да се утврди представа Јована Стерије Поповића о суштини псеудонауке као појаве не само у њеној конкретной историјској условљености већ и принципијелно.

2.1. ИМИТАЦИЈА ОПШТЕТЕОРИЈСКОГ МОДЕЛА

Особине псеудотеоријског модела приказаног у уџбенику долазе до изражаја пре свега у два случаја: а) у расправљању око титуле „доктор филозофије“ и б) у оквиру дидактичког дискурса за време часа географије, када у приступачној форми Доктор формулише одређене опште принципе који (према њему) представљају један филозофско-светоназорни модел на коме се темељи посебна методологија географије. Овде ће бити размотрени поједини примери интерпретације проблема из другог тематског поља. Будући да су у српској култури разматраног периода актуелне идеје рационализма и просветитељства, разумљиво је фокусирање на појмове 'наука' и 'филозофија'.

Осврнућемо се на одређивање појма 'наука', који је у уџбенику представљен у виду алегије – наука је приказана као храна душе/

разума која је спустила свој крај у неизмерне дубине (тј. као ентитет у садржатељу који је извор енергије):

Д: Јербо је душевна рана у неизмерне дубине крај свој сјусјила; М: Уху! ала је тјо дубоко! Ко је тјо сјусјило у дубине крај? Ко? Д: Душевна рана. М: А каква је тја душевна рана? Оно шјјо једемо, не йушја тјако јако корен. <...>. Али каква је тја душевна рана; јели обична: йасуљ, кујус, месо, лебац? Д: Душевна је рана наука. М: Аа! Зајјо међер йреба науку јесји. Само да је слајка. Д: У йрвом йочейку је наука горка. М: Нишја, само нека буде у другим йочецима слајка, а у йрвом можемо мало шећера мејнуш 368.

Манојло тумачи наведену фигуративну представу примењујући један од најтипичнијих начина хумористичке интерпретације Докторових теза у комедији, а наине – путем дословног тумачења метафоричких значења којима се карактеришу одговарајући апстрактни појмови. Подвргавајући пренесено (опште) значење тропа одређеним семантичким трансформацијама, јунаци реконструишу референцијално значење појединих пунозначних језичких јединица од којих се дати метафорички израз састоји, те управо њихово референцијално значење тумаче у складу са својим здраворазумским знањима. На тај начин се дата Докторова концепција наизглед у потпуности не оповргава, већ се реинтерпретира узимајући у обзир ужи контекст у процесу динамичког конструисања амалгамског менталног простора.⁷

У разматраном примеру ђак поима науку као персонификовану, ослањајући се на своја језичка знања о семантици глагола *сјусјилити* (*Ко је тјо сјусјило у дубине крај? Ко?*). Услед тога Доктор је приморан да изложи логичке разлоге алегорије коју је сам створио: *Као шјјо йјело своје йјелесне силе и моћ крјейи, тјако се разум бори у йрибављању умне и душевне ране 368.*

Могло би се претпоставити да је дотична алегорија настала по аналогији која утврђује однос сличности између два различита појма – хране и науке на бази апстраховања њихове сличне функције: *Као шјјо храна крјейи шјело човека, тјако наука крјейи разум човека.* Управо би наведена аналогија омогућила стварање метафоричке представе да је наука храна разума. Али Докторова формулација битно одступа од принципа метафоричке концептуализације. У други скуп упоређиваних елемената на место науке уводи се конвенционализована метафора *душевна храна* (’нешто што крепи дух’), али преобликована у амалгамску конструкцију (’нешто што крепи и душу, и разум’), која нема потенцијала

⁷ На пример, сличну дословну интерпретацију једне од компоненти разматране алегорије везане за приказивање разума/душе као садржатеља изводи Шалџицац – в. стр. 370.

за генерисање хумористичког ефекта него пре изазива неразумевање код адресата.⁸ У Докторовој псеудоаналогији појам 'храна' не налази се у првом скупу упоређиваних елемената (дакле на когнитивном плану – није садржан у изворном домену), него се налази у другом скупу (тј. припада циљном домену). У идентификацији упоређиваних елемената и њихових својстава долази и до таутологије – *ишло* крепи *ишелесне* снаге, *разум* додаје *умну* (разумну) храну. Поред тога, слично појму 'душа', у Докторовој формулацији, 'разум' је такође персонификован уколико је приказан како се бори за „прибављање“ (умне и душевне) хране. У томе Манојло налази разлог за активирање појма јунака из фолклорног културног кода (*То је јунак неки. Молим, г. докџор, како се зове иша наука гди се разум бије?* 369).

Због горенаведеног логичког и семантичког несклада у Докторовој тези апстрактни појам 'наука' остаје неразумљив за Манојла, па самим тим и тежак за изучавање. Будући да је у датом контексту појам науке окарактерисан на основу апстраховања одређеног својства хране, код Манојла се активирају конвенционалне метафоричке представе у којима се обележје 'тешко' асоцира са појмовима из семантичке сфере чулне перцепције укуса, па се на одговарајући начин и вербализује ('горко' за 'тешко', односно – 'слатко' за 'лако'). Даље се на основу тога активирају елементи Манојлових структурисаних знања садржаних у посебном когнитивном оквиру из области кулинарства, која су везана за различите врсте јела и зачина. Дотични елементи изворног домена (притом додатно истакнути) структуришу нови стопљени простор, у којем је избрисана разлика између предметних и апстрактних појмовних домена у процесу когниције.

2.2. Дефиниција

Докторове дефиниције конкретнијих појмова често илуструју потпуни прекид везе између здравог разума и псеудонауке. Као пример могла би се навести епизода у којој Доктор наређује Исајлу да му припреми *ирифељ*. Гледајући у уџбеник, тј. цитирајући самог себе, учитељ даје дефиницију намирнице која је неупотребљива у решавању дате проблематичне ситуације из свакодневног живота пошто не садржи релевантне информације у довољном обиму. Због функционисања дате дефиниције у дијалошком дискурсу, у облику Докторове реплике, њени недостаци могу се одредити као нарушавање прве (квантитативне) и треће (релационе) максиме Грајса. На тај начин долази се до стварања хумористичког

⁸ У уџбенику није прецизирано ни значење самог појма 'душа' (уместо чега је формулисан и подвргнут исмевању због своје апсурдности Докторов новосаковани термин *разумна душа* – в. стр. 368).

ефекта услед неразумевања (ђак не може да схвати шта тачно мора купити).

Д: (Исајлу, гледећи у књигу): *За ручак ћеш њрејравити њрифеља.*
 И: *Трифeља?* Д: (опет гледа у књигу) *Јесџ, ѡрифеља.* И: *А шџа је ѡ ѡрифеља?* Д: *То је ѡрифељ* И: *Лейо, само кад би знао, шџа значи.* Д: *Како не би знао, шџа је ѡрифељ, шимловина и луково расџеније, кад у књиги сџоји да добро учасџује на вкус? Или оћеш да ја и ѡвоју дужносџ изврџујем?* И: *Боже сачувај, г. докѡре! Само би рад знаџи шџа ћу куџити, јер се бојим да не ѡгрешим* 365.

2.3. ПРОБЛЕМИ ТАКСОНОМИЈЕ

Доктор у неколико наврата покушава да изради научне класификацијске схеме које показују категоризацијске недостатке у приказу односа између појмова различитог степена апстракције.

На пример, у дефиницији *јесџесџвеног земљеоџисанија* наводе се називи категорија које дотична наука изучава, при чему није јасно према којем се критеријуму оне идентификују управо као географске јединице и на основу којих начела се одређују хијерархијски односи међу њима. Хаотично набрајање апстрактних научних термина (*ѡредјели, ѡднебије*), општих лексема терминолошког значења (*вода*), те назива непрецизиране семантике (*ѡроизвод*) само опонаша структурисање класификацијске схеме која се с тачке гледишта здравог разума поима као отворени/неограничени скуп елемената различитог категоријалног статуса:

Д: *Јесџесџвено земљеоџисаније има је [Земљу] у виду као једно ѡриродно ѡјело, које се на више часџи дели, као ѡредјеле, воду, ѡднебије, ѡроизводе и ѡде ѡзасебе оџсује.* М: *Зар су ѡуди часџ Земље? Али ѡраво, човек је ѡ Свџѡм ѡсму сџворен од земље; него како је ѡднебије часџ Земље?* 373–374.

За Манојла је неприхватљива идеја о човеку као географском објекту (који припада истом рангу као и наведени појмови, па се према томе може и мерити као они). Оцена ђака с једне стране потиче из противуречности између научне представе о човеку актуелне у датом историјском периоду (коју Доктор неубедљиво имитира) и одговарајуће хришћанске (библијске) представе трајно присутне у културном знању друштва. Није случајно што се на основу тога активирају два конкретна значења лексема *земља*, чиме се стварају предуслови за постизање додатног хумористичког ефекта игром речи.

Таксономијска противуречност Докторове псеудодефиниције *јесџесџвеног земљеоџисанија* постаје предмет посебног коментара. Будући да нису дефинисани, Манојлу су неразумљиви сами појмови који чине саставни део дефиниције. Због тога се он фокусира на назив *ѡроиз-*

вод, па га тумачи у складу са својом језичком и културном компетенцијом активирајући његово значење у општем језику (уп. Д: *Производ знаи шїа је*. М: *Знам: їрава, коњ, камен шїд*. 375). Тобожња категоријална компатибилност назива, који би требало да чине предмет природне географије у Докторовој дефиницији, даје повод Манојлу да допуни дати скуп новим појмовима нижег степена апстракције. Тако се најпре назив *їроизвод* из класификацијске схеме саодноси са називима *їрава, коњ, камен*, а затим је по аналогiji са овим последњим додат и назив *магарац*: М: *Производ је и магарац, дакле и магарац је часї Земље?* 374. У новом структурисаном хибридном оквиру категоријална неспојивост појмова исмејана је активирањем значења лика магараца у народној култури као симбола глупости. Према томе није случајно да је на макротекстовном нивоу, у једној од прича Шаљивца, магарац прогутао Докторов разум 390–391.

2.4. Стручни термини и општи називи у псеудонаучном географском дискурсу

Што су протумачени појмови конкретнији, то се више испољава неусклађеност псеудонаучне парадигме. Начини њеног полемичког оспоравања постају све разноврснији, при чему се запажају и нови недостаци везани не само за нарушавање принципа логике и семантике већ и употребе језика.

2.4.1. Битну препреку у одређивању термилошког и општег значења лексичких јединица географског дискурса представљају појаве хомонимије и паронимије које су истовремено послужиле за постизање хумористичког ефекта.

Један од бројних примера поигравања лексичким хомонимијским значењима везан је за увођење појма 'временска зона' – *їредјел неба, климаїа* 375, где се игра речи заснива на форми *климаїа* (погрешно наведеној као синоним израза *їредјел неба*). Дотични облик истовремено означава ген. јд. именице *климаї* као термин и 3. л. јд. презент глагола *климаїаїи*. Због потпуне неподударности између Докторових формулација и Манојловог здраворазумског искуства у сегментацији времена ђак једино препознаје гласовну сличност наведених назива на основу које структурише неочекивану и иреалну представу о временским зонама које климатају:

М: *Аа сад знам, шїа је 24. їредјел неба. Само не знам зашїо климаїа*. Д: *Ко климаїа?* М: *Ви сїе казали їредјел неба – климаїа* 375.

У комедији се јављају и примери погрешног именовања датог појма помоћу речи изведене од истог корена али различитог значења. У принципу појава наведеног типа номинације у узусу била би израз непознавања

језика, у лепој књижевности – средство постизања хумористичког ефекта базираног на погрешном разумевању, док је у научном стилу недопустива будући да се уз њену помоћ могу формулисати неистините тврдње. Истовремена реализација три наведене могућности јавља се, на пример, у употреби лексичког пара *сланик и солокојња*:

Д: *Како вам се допадају влашки сланици?* П: *Ја мислим да неће бићи лејши од бечки.* Д: *У Бечу, да се вади со!* П: *А, ви мислите солокојње. Ојро-сјиши, богами, код нас је сланик оно гди се со држи* 381–382.

2.4.2. Бројни okazaionalizmi, уз неуспеле покушаје калкирања, који не одговарају семантичким и граматичким особинама језика и самим тим доводе до формирања неадекватних представа, чине један од извора противаргумената Докторових саговорника, постајући истовремено и средство исмевања његових теза.

На пример, у савету који Доктор даје Манојлу (у дјејству 2, позорју б) истиче се да ће, само учећи географију, ученик „видети“ пуно непознатих ствари у свету међу којима и *бојадисане људе (у Африки и Америци)* 376. На крају фрагмента посвећеног тумачењу дотичног израза бива јасно да је он употребљен у свом терминолошком значењу, а формиран је на основу апстраховања боје коже као једног од обележја расе. Да би означио ту особину високог степена апстракције, чије реализације ђаку нису препознатљиве из његовог свакодневног животног искуства, Доктор користи облик трпног придева глагола *бојадисаји* у функцији квалитативног придева. Он уводи израз не нудећи довољно информација за његово разумевање (чиме је у дијалогу нарушена трећа максима Грајса), па због тога Манојло употпуњује информацијски вакуум на основу својих језичких и културних компетенција релевантних у датом контексту. Манојло интерпретира дату форму као средство за формирање пасива (при томе рефлексивног пасива *бојадисаји се*), будући да у његовим културним знањима није садржана представа о живим бићима која неко друго живо биће бојадише, него само о људима (при томе женама) које се бојадишу. Према томе ђак активира когнитивни оквир везан за моду улепшавања жена (једна од омиљених тема Јована Стерије Поповића у његовим хумористичким календарима и комедијама). У складу са конвенционализованим представама вербализованим речју *људи* (множина именице *човек* у значењу 'мушкарац') Манојло коначно структурише нов иреалан, самим тим и смешан оквир везан за представу да мушкарци у непознатим земљама имају навику да се улепшавају белилом као жене. Пошто је Докторова формулација постала предмет исмевања, Доктор сам указује на њене недостатке. Он оспорава новонастали хибридни оквир наводећи појашњења којима практично дефинише разматрани појам (да су то људи природне боје коже, да та боја не мора бити само бела него

може бити и црна, те да је у ствари реч о особини која се у општем језику зове *фела*):

М: *То је нека чудна земља. Код нас се бојадишу жене, њак се једимо. А шџа би било кад би видели људе бојадисане?* Д: *Ти си њпросџ; они су од њрироде бојадисани.* М: *Е, џо би наше жене једва дочекале, да не морају сваки час куйоваџи белило.* Д: *Кажем џи да није белило него црнило.* М: *Да нису џо Араџи?* Д: *И Араџи овамо дођу.* М: *Па Араџи нису набојадисани, него им је џаква фела 377.*

У исту групу спадају бројни други околионализми и калкови, погрешни по својој семантичкој и творбеној структури, међу којима се истиче низ назива објеката градске топонимије Париза: *художни мосџ, болница за глумослеџе, ослабљене војнице, марве лекарно училишџе, фабрика свилешешира 383.*

2.4.3. Међу мањкавостима у термилошким решењима Доктора запажа се и нарушавање захтева за избегавање лексема и израза полисемијске структуре. На пример, назив *џредјел* у *Земљеоџисанију* има два значења која нису експлицитно дефинисана, него су протумачена одговарајућим синонимима (*џоднебије* и *климаџи*). Према томе термилошки употребљена лексема *џредјел* добија два нова значења која одражавају индивидуално ауторово разумевање, тј. нису везана за узус:⁹

џредјел 1) 'климатски појас' (са синонимом *џоднебије*): Д: *Предјел назива се и џоднебије. Ово може биџи врућо, а може биџи и ладно. Може биџи сувоврућо, влажноврућо и меко 376* и 2) 'временска зона' (са синонимом *климаџи*): Д: *Осџаје сад џоказати шџа су џредјели неба, климаџа. К џрвом џредјелу неба џринадлеже сва мјесџа џод равнишџељем. За овима, она на којима разлика између најдужи и најкраћи дана није већа од једног саџа шџд., до 24. џредјела неба 375.*

Наведени тип околионалне термилошке вишезначности отежава разумљивост дотичне садржине па је због тога искоришћен за генерисање хумористичког ефекта у различитим ситуацијама на макротекстовном нивоу.

У групи вишезначних речи истиче се и одређени број соматизама, чије је секундарно метафоричко значење везано за означавање форми рељефа, појава биљног света, објеката и сл. Управо претерана термилошка употреба наведених значења условљава могућност реинтерпретације географске садржине у оквиру псеудонаучног, па и хумористичког дискурса на основу персонификације:

⁹ Срв. ПРЕДЕЛ (1792) – департман; русаг; вилает; ландшафт; тур. мемлећет; нахија (Михалловић 1984: 349); ПРЕДЕЛНИ (1837) – провинцијални (Михалловић 1984: 350); ПОДНЕБИЈЕ (1820) – клима (Михалловић 1984: 313).

Д: ... Земља је брдовийа, има река, од које Морава десно раме к Нишу љружа и љреко које једна ћуљрија иде. Земља је љлодна на сваком жиљу, дрвима која жир роде, особийо има досѿа камења. 386.

Ш: Не, ја би желио, да ми се начини један или два мосѿа с добрим ногама.
Д: С ногама? Ш: Јесѿ, да љокажем, како ваши мосѿови иду љреко реке. 396.

2.4.4. У комедији су подвргнуте исмевању и бројне језичке особине у Докторовом уџбенику оцењене као погрешне. Оне су утврђене на свим језичким нивоима (фонетском, морфолошком, синтаксичком, творбеном, лексичком) и долазе до изражаја у јединицама различитог порекла (локалне дијалекатске, хибридне славеносрпске и друге форме и конструкције). Кад би наведена одступања од доминантних нормативних тенденција у развоју славеносрпског језика била описана и систематизирана (што у овом раду неће бити урађено), могла би се саставити једна релативно целовита граматика језика псеудонауке, у којој би се јасно разграничиле с једне стране особине конкретне историјске условљености, а с друге стране – особине типолошки условљене. Начин приказивања језичких грешака у тексту показује да Стерија осмишљава тобожњу хаотичност међусобног деловања различитих језичких регистара у процесу формирања норме научног стила на основу тачних критеријума селекције који принципијелно искључују како изразито локалне дијалекатске особине тако и вештачке форме које не одговарају систему српског језика. У приказу језичких грешака комична интерпретација условљена је ефектом неразумевања изазваног њиховом употребом. Вредна пажње је и чињеница да у својим коментарима Докторови опоненти полазе од одређених представа о језичкој правилности поправљајући одговарајуће језичке грешке.

На пример, у објашњењу о кретању Земље око своје осе и око Сунца Доктор уместо генитивне употребљава номинативну именичку синтагму с предлогом *око*: Д: *Земља освим движења око сама себе има друго око Сунца*. У тумачењу смисла његове тврдње ученик наводи шире распрострањену, прихваћену и у писменој пракси, па према томе и правилнију кореспонденцију: М: *Шѿа је ѿо око сама себе?* Д: *Око себе. Ваљда срѿски знаш*. М: *Код нас се говори: око саме себе, или: сама око себе, а не око сама себе и осим*. 374.

Аналогно (помоћу синтаксичких трансформација) интерпретиране су и друге језичке нетачности – на пример, непознавање граматичке семантике партиципа, неправилности у реду речи као извор структурисања апсурдних представа о описиваним објектима и појавама и сл. Уп. на пример:

– дијалог између Доктора и Шаљивца о неким географским особинама Индије: Ш: *Јербо је њредјел са шумама њокривен.* Д: *Које имају црвене чврце.* Ш: *И једућа се гњизда. Знајте, гњизда се могу сама јести, јер изгледају као устиа* 396;

– опис Црне Горе: Д: *... Прах њушчани и олово Црногорцима њродавајте забрањено је у суседним државама.* П: *Боље нека чувају за себе.* Д: *Њима није слободно њродавајте.* П: *Та да, да! Нека задрже за себе.* Д: *Они не смеју куйовајте.* П: *Аа! То је штео друго* 386.

2.4.5. Један од главних разлога за искривљавање географских представа који је приказан ликом Путника односи се на правопис туђих ономастичких назива у уџбенику. Реагујући на Докторову праксу транслитерације туђих географских имена, Путник индиректно утврђује предности транскрипције:

П: *Г <осјодин> докјор, или ви зло изговарајте те речи или ја нисам био у Француској. Али ја вас уверавам да њакови местиа нема на свейу.* Д: *Знајте ли ви како се те речи њишу француски?* П: *Ако ви њако узмете, те је друго, но можејте битеи уверени да вас неће разуметеи ниједан Француз* 383.

Непродуктивност Докторове одлуке резултат је пренебрегавања или непознавања особина живих језика (у конкретном примеру француског), који се говоре у описаним земљама и/или коришћења језика посредника у добијању информација о појединим објектима. Из тог разлога наведени географски називи су потпуно непрепознатљиви. Исписане на Докторов начин, ономастичке јединице губе свој потенцијал да буду искоришћене у решавању нових проблематичних ситуација у свакодневном животу, у образовању, а такође и као објекти научног истраживања. Међу мноштвом сличних примера (код којих се хумористички ефекат интензификује применом кумулацијског принципа) истичу се француски топоними у *Географији*:

Д: *... Штеа вам се чини од Хербоурга, Калаиса и Боулонге?* П: *То ми је све нејознајте.* Д: *Зар ви нисте били у Хамјагне на Весли, у којој се иначе краљ круноше и благослови; у Дијону, у Ангерсу на Сарте, у Поитиерсу, гди се находи марве лекарно училиште, и фабрика свилешешира? Штеа вам се чини од Дауфине, Провенсе, Ланведок с Роусилан и Гвијене с Гаскогне?* 383.

2.4.6. ПУРИЗАМ

У комедији посебна важност придаје се проблемима пуризма. Ставови и понашање Доктора у том погледу повод су да се он окарактерише као „филолошки популиста, коме би филолошка питања служила за манипулисање националним осећањима људи“ (према одред-

би ПИПЕРА 2007: 443). Германизми које Доктор често употребљава (на пример: *џрифел* ум. *гљива* 366, *даџел* ум. *урма* 366. *Нови џесџаменџ* ум. *Еванђелије* 383–384; *Виџлехем* ум. *Виџлејем* 385 и сл.) не остају непожени од стране његових саговорника који у томе препознају противуречност међу прокламованим идејама и говорном праксом: П: *Ојро-сџиџе, други би џомислио да сџе Немаџ* 384; П: *Ја сам казао да ви нисџе Србин* 385. Међутим, псеудопуристичке предиспозиције Доктора долазе до изражаја и у начину на који он преименује своје ђаке-слуге с образложењем да њихова имена нису српска. У ствари, они добијају нова, али опет несрпска имена – Исајло постаје *Перзерин*, што је вештачки облик од назива *Призрен*, док је ново Манојлово име *Освин* створено на основу одговарајућег рускословенског предлога (можда због честих полемичких реаговања јунака). У оба случаја долази до изражаја како неусклађеност са принципима номинације у антропонимији тако и непоштовање традиција српског антропонимијског фонда.

Будући да Докторове изјаве против туђица и туђих утицаја обилују немачким речима, оне потврђују имитативни карактер његовог псеудопуризма који не само што служи прикривању незнања, некомпетенције и каријеристичких амбиција него прераста и у псеудопатриотизам:

Д: *О, све Швабе, који немачким духом диџу, џреба удаљџиџи као куџу, да не џрују бар младеж нашу. Ја да могу, џојео би се на највеће клиџе, обо-рио би куџе на црквима, жерџивоао би све џерле књажесџива, само кад би мого Швабе исџераџи* 384 и сл.

2.4.7. У својим интерпретацијама ђаци и Путник истичу још један битан недостатак географске садржине који се своди на Докторово непознавање факата о објектима и појавама друштвеног живота појединих земаља. У својим репликама Путник указује на знатан број погрешних тврдњи – на пример, да у Лондону има „150000 пуштаија“ 385, да број становника Србије досеже милион, што је стари статистички податак 386 и сл. Недовољна културна компетенција аутора испољава се и у честим случајевима неправилне употребе културно маркираних назива – уп., на пример, Докторову тврдњу да се протестантство у Енглеској дели на „бишофско и енглеско“ 383 и сл.

*

Потражимо ли у Докторовим дијалозима с ученицима и Путником генезу бројних примера у којима се наизглед на лежерно-оштроуман начин исмевају логички и језички недостаци Докторових теза, бива јасно да специфична Стеријна хумористичка интерпретација почива на једној целовитој концепцији о псеудонауци и науци као два типа мисаоне активности који се међусобно искључују. Одређивање псеудонауке у скла-

ду са одређеним критеријумима са предзнаком минус (необазирање на свакодневно искуство стечено у решавању проблематичних животних ситуација, одсуство логичке непротивуречности у формулисању теза и непроверавање тих теза у пракси) индиректно води ка ауторовим представама о особинама научног метода идентификованог према истим критеријумима, али са предзнаком плус.

Сходно томе, начин исмевања језичких грешака и нетачности у *Земљеописанију* заснива се на тачно одређеним лингвистичким критеријумима које бисмо данас повезали с теоријом књижевних језика. У Стеријиној интерпретацији уџбеничке садржине, онаквој каква је у комедији, назире се постојање целовите концепције о функционалном раслојавању језика у зависности од циљева његове употребе, о типовима реализација опозиција *дијалекајско – књижевно и своје – туђе* у процесу нормализације, о иманентним карактеристикама научног стила националног књижевног језика везаним за његову интелектуализацију на синтаксичком и терминолошком нивоу.

3. ПСЕУДОНАУКА КАО КОНСТРУКТ

Завршетком разговора између Доктора и Путника о земљама описаним у *Земљеописанију* ограничава се и „реално присуство“ уџбеника у радњи, па према томе и његова интерпретација према критеријумима здравог разума и знањима стеченим непосредним емпиријским искуством: Д: *Да би јошш јасније [„поњатије“] имали, ево вам једно Земљеописаније. Чийајије, учиије, њак ћеије се њросвеишши... 387.* Уместо тога уводи се други, јединствени, начин интерпретације псеудонауке коју изводи лик Шаљивца.

Приликом првог сусрета двојице јунака (дјејство 1, позорје 7: 377) уместо поздрава Доктор пружа свој уџбеник Шаљивцу. Он га пак прелистава, чита наизглед произвољно одабране називе из текста (који су у различитим контекстима приказани као апсурдни и неодговарајући духу српског језика), те их иронично оцењује као „лепе ствари“. На тај начин се сугерише специфична функција лика Шаљивца – тумачење тематике *Земљеописанија* путем деконтекстуализације утврђених недостатака.¹⁰

Конечна фаза наведене тенденције у тумачењу псеудонаучних појмова Докторовог уџбеника остварује се у дјејству 2, позорју 7. У оквиру уметничког текста (комедије *Судбина једног разума*) Шаљивац ствара нову микротекстовну целину (која се темељи на структурисању новог

¹⁰ На когнитивном нивоу деконтекстуализацији одговара једна универзална специфичност структурисања менталног простора амалгама која се односи на изостављање одређених битних структура улазних менталних простора с једне стране, а с друге стране – на немогућност повратног пројектовања других менталних структура из простора амалгама на улазне менталне просторе (GRADY и др. 1999).

оквира на принципу појмовног стапања) – причу, „басну“, тј. белетризовану верзију модела псеудоспознаје, која представља секундарну фикционалну кореспонденцију претходном типу интерпретације. На сижејном нивоу стварање басне јесте и задњи покушај „излечења“ Доктора, што потврђује њену мотивисаност тежњом да главни јунак сам постане свестан недостатака свог учбеника.

У причи су описани већ познати појмови који функционишу у псеудонаучном дискурсу. Приказан је њихов потенцијал за формирање посебног релативно аутономног система који представља својеврсно искривљавање научног модела из кога потичу. Односи у датом систему изграђени су на бази оних значења назива одговарајућих објеката, која су према принципима здравог разума одређена као логички противуречна и/или недоказива у непосредној животној пракси. У стварању ликова басне актуелизују се различите врсте ненормативних граматичких структурних аналогичности; метафоричка значења одговарајућих јединица употребљених у терминолошкој функцији поимају се као основна значења; приступа се колажном комбиновању појмова.

Управо на основу својих псеудонаучних карактеристика дати појмови успостављају специфичне међусобне везе – неживи објекти се персонификују, стичу способности да се крећу, разговарају, вређају, те да исмевају један другог итд., па се на тај начин поистовећују по рангу са неким од јунака комедије (Исајло као Перзерин).

Као што је било речено, јунаци басне представљају изабране називе које Доктор (односно М. Спасић) употребљава у учбенику географије и у дебатама око његовог објављивања: *џловећа кућа/џловеће училишће, река, џикљеница, друг из марвелекарног училишћа; докџорова деца – будгеџ, клиџа, џрифел, академиџа џприроде, зданиџа с џудским ликовима џокривена, мироразбојсџиво, џоџоџина брда 399; усџавообнародовано време, Перзерин* – као слуга-џак (*служџиџел*) Доктора и *Призрен* – като име брега и вароши, *даџиџел, индиџо, џерле, клиџе, абџџај*. Формалне и семантичке особине тих назива се у басни апсолутизују као иманентне, тј. приказују се као датост битна за формирање основе сижеа приче везаног за намеру протагониста да ослободе уграбљени Докторов разум.

На пример, по аналогичности према Докторовом називу *џловеће училишће* Шаљивац ствара назив *џловећа кућа*. Атрибутивна употреба адвербијалне форме *џловећи* – ’онај који плови’, омогућава да се јунаку *џловеће училишће* припише својство кретања које својом апсурдношћу изазива Доктора да укаже на језичку погрешност израза који је сам саставио:

Ш: ... *Послушајџиџе: Била једна џловећа кућа. Д: Кажем ја да је чауш џуд! Како може кућа биџиџи џловећа? П: Ја нисам хоџиџео одма изаџи на сред, а*

ѿо је ваше ѿловеће училишиѿе. ... Ш: ... Пловећа кућа, или боље, ѿловеће училишиѿе ѿрисиѿуји к ѿој реки. Д: А како ће кућа да стиѿуи? Ш: Кад стиѿе јој дали силу да може ѿловиѿи, зашиѿо не би могла ѿрисиѿујиѿи? Д: О чауи, ѿа ѿо је училишиѿе гди се учи ѿливаѿи, а не које ѿлива 398.

Семантички механизам персонификације постепено обухвата све већи број нових објеката и појава моделирајући њихове међусобне односе. На пример, постаје могуће активирање преносног значења назива *раме* – ’обала реке’, којим се структурише нови иреални сижејни детаљ – река подиже своје лево раме, док је пловеће училиште, приступивши њој, хвата за раме.

У кулминацији басне приказани су проблеми псеудопуризма, схваћеног као тачка пресецања псеудонауке и помодарства у језику и култури. С тим у вези можда није случајно истицање подједнакости штете коју наносе некритично посуђивање туђица и немотивисано стварање неологизама. На сижејном плану један од јунака *ѿрифељ* (германизам) увреди Докторовог „служитеља“ *Перзерина* (што је „ново“ име Исајла, створено тобоже са пуристичком мотивацијом); али *Призрен* (у топонимијском значењу) подиже „грбину“ да би смождио *ѿрифељ(а)*; њему у помоћ прискаче мноштво јунака-германизама који су названи „Докторова деца“ (*даѿељ, индиго, ѿерле, клиѿе, абѿај*). Размена реплика међу јунацима (у чијој се полемичкој интонираности препознаје стил Доктора, односно М. Спасића) показује да је конфликт *ѿрифељ – Перзерин* фиктиван, пошто се ради о појавама истог ранга – штетним и непотребним за национални језик и културу. Сукоб остаје нерешен, па се цела прича завршава свеопштим бучним смехом.

Размотреном причом Шаљивца Јован Стерија Поповић пародира жанр басне (који је нарочито популаран и у образовном дискурсу епохе). Уклонивши кључну композициону компоненту структуре те басне – њено *наравоученије*, аутор сугерише да поуке нема пошто у причи (тј. и у белетризованој варијанти псеудонауке) нема разума.

ЗАКЉУЧАК

У комедији *Судбина једног разума* Јован Стерија Поповић преноси свој спор са Милованом Спасићем око његовог уџбеника географије из публицистичког полемичког дискурса у сферу комедиографије. С једне стране у тематској и сижејној структури дела долази до изражаја изузетна сложеност процеса развоја српске науке и научног стила књижевног језика у њиховој конкретной историјској условљености. С тим у вези, Стерија изражава свој став према бројним филолошким проблемима актуелним у првој половини 19. века.

Али јединственост спора између Јована Стерије Поповића и Милована Спасића изражава се у томе да у периоду незавршеног процеса конституисања модерне науке и савременог књижевног језика из размотреног уметничког текста могу бити апстраховане идеје које представљају једну типологију псеудонауке. Као појава имитативног карактера, псеудонаука посуђује поједине елементе како из знања стеченог на бази емпиријског физичког и социјалног искуства датог периода, тако и из научне рационалистичке парадигме. Псеудонаучни конструкт представља релативно затворени, аутономни систем у односу на наведена два извора. Односе међу његовим саставним елементима одређују својства тих истих елемената, која им псеудонаучник приписује, а која су у противуречности са својствима утврђеним у складу са здраворазумским и научним мишљењем. У хумористичкој форми Јован Стерија Поповић индиректно приказује основне разлоге реализације тог типа когнитивног искривљавања – игнорисање стања научног знања у одговарајућем периоду, неспособност конструисања логички непротивуречних хипотеза, одсуство жеље да се узму у обзир особине посматраних објеката и појава утврђене у непосредном животном искуству, као и одбијање експерименталне провере теза. Поред тога сама идеја да се прикаже потенцијал уметности речи (тачније комедиографије) да идентификује суштину псеудонауке темељи се на схватању да управо преко језика постаје могућа пројекција рационалног (и његове деструкције), а и ирационалног у вредносном систему и моделима понашања социума.

Цитирана литература

- АНЂЕЛКОВИЋ, Сава. *Стеријиних 80 комичких ликова*. Вршац: Књижевна општина Вршац. Катедра Стеријана, 2003.
 [ANDELKOVIĆ, Sava. *Sterijinih 80 komičkih likova*. Vršac: Književna opština Vršac. Katedra Sterijana, 2003]
- ГАРИЋ ПЕТРОВИЋ, Гордана. „Аутобиографија др Милована Спасића“. *Мешовића грађа. Miscellanea*. Нова серија, № 39. Београд: Историјски институт (2018): стр. 103–140.
 [GARIĆ PETROVIĆ, Gordana. „Autobiografija dr Milovana Spasića“. *Mešovita građa. Miscellanea*. Nova serija, № 39. Beograd: Istorijski institut (2018): str. 103–140]
- МИХАЈЛОВИЋ, Велимир. *Посрбице од Орфелина до Вука (Прилог проучавању наших јуризама XVIII и XIX века)*. II ТОМ (II–III). Нови Сад: Матица српска, 1984.
 [MIHAJLOVIĆ, Velimir. *Posrbice od Orfelina do Vuka (Prilog proučavanju naših purizama XVIII i XIX veka)*. II TOM (P–Š). Novi Sad: Matica srpska, 1984]
- ПАВЛОВИЋ, Неда. *Филолошко дело Јована Стерије Поповића*. Докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду, Филолошког факултет, 2015.
 <<https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:10565/bdef:Content/get>>. 2. 11. 2020.

- [PAVLOVIĆ, Neda. *Filološko delo Jovana Sterije Popovića*. Doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, 2015 <<https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:10565/bdef:Content/get>>. 2. 11. 2020]
- ПИПЕР, Предраг. „Погледи Јована Стерије Поповића на српски језик у свом и у нашем времену“. У: Љубомир Симовић (ур.). *Јован Стерија Поповић 1806–1856–2006*. Београд: САНУ (2007): стр. 433–450.
- [PIPER, Predrag. „Pogledi Jovana Sterije Popovića na srpski jezik u svom i u našem vremenu“. U: Ljubomir Simović (ur.). *Jovan Sterija Popović 1806–1856–2006*. Beograd: SANU (2007): str. 433–450]
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. „Поводом Стерије: оглед о књижевном језику“. У: Љубомир Симовић (ур.). *Јован Стерија Поповић 1806–1856–2006*. Београд: САНУ (2007): стр. 451–460.
- [RADOVANOVIĆ, Milorad. „Povodom Sterije: ogled o književnom jeziku“. U: Ljubomir Simović (ur.). *Jovan Sterija Popović 1806–1856–2006*. Beograd: SANU (2007): str. 451–460]
- СТЕРИЈА ПОПОВИЋ, Јован. „Судбина једног разума“. У: Душан Иванић (прир.). *Сабране комедије*. Српска књижевна задруга, Коло ХСVIII књига 646. Београд: Српска књижевна задруга (2006): стр. 357–404.
- [STERIJA POPOVIĆ, Jovan. „Sudbina jednog razuma“. U: Dušan Ivanić (prir.). *Sabrane komedije*. Srpska književna zadruga, Kolo XCVIII knjiga 646. Beograd: Srpska književna zadruga (2006): str. 357–404]

*

- DEWEY, John. *Logic. The Theory of Inquiry*. New York: The Macmillan Company, 1938. <<https://academiaanalitica.files.wordpress.com/2016/10/john-dewey-logic-the-theory-of-inquiry.pdf>>. 2. 11. 2020.
- FAUCONNIER, Gilles. “Compression and Emergent Structure.” *Language and Linguistics*, vol. 6, no 4 (2006). <http://www.ling.sinica.edu.tw/Files/LL/Documents/Journals/6.4/j2005_4_02_9806.pdf>. 15. 8. 2020.
- FAUCONNIER, Gilles, Mark Turner. “Rethinking Metaphor.” In: Ray Gibbs (ed.). *Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008: pp. 53–66 (Online publication 2012) <<http://www.cogsci.ucsd.edu/~faucon/RethinkingMetaphor19f06.pdf>>. 15. 8. 2020.
- GRADY, Joseph, Todd Oakley, Seana Coulson. “Blending and Metaphor.” In: G. Steen & R. Gibbs (eds.). *Metaphor in cognitive linguistics*. Selected papers from the 5th International Cognitive Linguistics Conference, Amsterdam, 1997. Philadelphia: John Benjamins, 1999: pp. 101–124. <http://cogweb.ucla.edu/CogSci/Grady_99.html>. 7. 9. 2020.
- HARRIS, Fred. “John Dewey’s Dual Theory of Inquiry and its Value for the Creation of an Alternative Curriculum.” *Journal for Critical Education Policy Studies*. Vol. 12, No 2 (2014): pp. 302–349. <<http://www.jceps.com/wp-content/uploads/2014/08/11-JCEPS122-harris-FINAL-05AUGUST-2014.pdf>>. 8. 10. 2020.
- PROVANOVIĆ, Srđan. *Status zdravog razuma u savremenoj sociološkoj teoriji: ka pragmatičkoj rekonceptualizaciji odnosa teorije i prakse*. Doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, 2015.
- PRODANOVIĆ-STANKIĆ, Diana. *Verbalni humor u engleskom i srpskom jeziku*. Edicija E-disertacija, knjiga 8. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2016. <https://www.academia.edu/24580946/Verbalni_humor_u_engleskom_i_srpskom_jeziku>. 3. 10. 2020.

Найда И. Иванова
Софийский университет „Святой Климент Охридский“
Факультет славянских филологий

ВЗГЛЯДЫ ЙОВАНА СТЕРИИ ПОПОВИЧА НА ЯЗЫК ПСЕВДОНАУКИ
В ПЬЕСЕ *СУДБИНА ЈЕДНОГ РАЗУМА*

Резюме

В настоящей статье исследуется пьеса *Судбина једног разума* Йована Стери Поповича, которая является своеобразным продолжением и кульминацией дебатов по поводу учебника Милована Спасича *Земљеописаније целог свејта* (1845). Мнение сербского писателя о сущности псевдонауки анализируется в сравнении с доминирующей теоретической научной моделью рассматриваемой эпохи. Устанавливаются взгляды Йована Стери Поповича о ключевой роли языка в названных процессах в контексте механизмов формирования научного стиля сербского литературного языка и, в частности, в связи с тенденциями к его интеллектуализации на терминологическом и синтаксическом уровне.

Ключевые слова: Йован Стери Попович, *Судбина једног разума*, Милован Спасич, *Земљеописаније целог свејта* (1845), псевдонаука, научный стиль сербского литературного языка первой половины XIX века.

Najda I. Ivanova
St. Kliment Ohridski at the University of Sofia
Faculty of Slavic Studies

ON JOVAN STERIJA POPOVIĆ'S CONCEPTION OF THE LANGUAGE
OF PSEUDOSCIENCE PROPOUNDED IN THE PLAY *СУДБИНА ЈЕДНОГ
РАЗУМА* [THE DESTINY OF ONE'S REASON]

Summary

In this article, the play *Судбина једног разума* [The Destiny of One's Reason] by Jovan Sterija Popović is analysed as displaying a specific continuation and climax of the debates about Milovan Spasić's textbook titled *Земљеописаније целог свејта* [The Geography of the Whole World] (1845). More specifically, the focus of the investigation is placed upon those aspects of the debates in question which concern the tendencies in building the scientific register of the Serbian literary language.

In this context, I reach the conclusion that Sterija's unique sense of humour is adopted as a means of revealing one complex conception of pseudoscience and science, as representing two types of thinking activity which are mutually exclusive. In turn, the article also analyses Jovan Sterija Popović's views about the functional differentiation of language regarding its objectives and use, as well as the particularities of the scientific style of the national literary language concerning its intellectualisation on the syntactic and terminological levels.

Keywords: Jovan Sterija Popović, *Судбина једног разума*, Milovan Spasić, *Земљеописаније целог свјетѿа* (1845), pseudoscience, scientific register of the Serbian literary language in the first half of the 19th century.